

Dini Yönelim ve Dindarlık Ölçeklerinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi*

Hacer Harlak¹, Mehmet Eskin²

¹Prof. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Aydın, Türkiye

²Prof. Dr., Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

Yazışma Adresi: Hacer Harlak, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Aydın / Türkiye

Telefon: 0256 212 8498

Faks : 0256 213 5379

E-mail: hharlak@adu.edu.tr

Geliş tarihi: 30 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 04 Kasım 2018

*Burada sunulan 1. çalışmanın bir kısmı XXIX. International Congress of Psychology'de (20-25 Temmuz 2008 Berlin) 2. çalışmanın bir kısmı 18. Ulusal Psikoloji Kongresi'nde (9-12 Nisan 2014 Bursa) sunulmuştur.

ÖZ

Amaç: Dini inançların kişilerin hayatın birçok yönüne ilişkin duygu düşünce ve davranışları üzerinde güçlü etkisi olduğu bilinmektedir. Burada dini yönelim ve dindarlığı ölçmek üzere ölçek geliştirilmesini ve oluşturulan ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliğinin daha ileri düzeyde incelenmesini amaçlayan iki çalışma sunulmaktadır.

Yöntem: Birinci çalışmada dini yönelim ölçeğinin oluşturulması amacıyla madde havuzu oluşturulmuş ve bu havuzdan hakem değerlendirmelerine göre bazı maddeler elenmiştir. Dindarlık ölçeği için yazarlar tarafından Müslüman dindarlığı içeren maddeler oluşturulmuştur. Her iki ölçek Likert tipi olarak düzenlenmiş (Dini Yönelim Ölçeği, DYÖ ve Müslüman Dindarlık Ölçeği, MDÖ) ve sosyo-demografik soru formu ile birlikte üniversite öğrencilerinden oluşan bir örnekleme (n=493) uygulanmıştır. İkinci çalışmada DYÖ ve MDÖ'nün yanısıra Düşünme İhtiyacı Ölçeği,¹ Kontrol Odağı Ölçeği² ve Sosyal Beğenirlik Ölçeğinin³ yer aldığı bir soru formu kullanılarak üniversite öğrencilerinden oluşan başka bir örneklemeden (n=349) veri toplanmıştır.

Bulgular: Birinci çalışma verilerine uygulanan faktör analizinin sonuçları DYÖ ve MDÖ'nün yapı geçerliğini desteklerken iç tutarlılık analizleri ölçeklerin güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğunu göstermiştir. İkinci çalışmada DYÖ ve MDÖ'nün yapı geçerliğini destekleyen bulgular elde edilmiştir. Ayrıca test-tekrar test güvenilirlik katsayıları da DYÖ'nün güvenilir bir ölçek olduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç: Her iki çalışmanın sonuçları geliştirilen DYÖ ve MDÖ'nün güvenilir ve geçerli olduğu yönündedir. Bununla birlikte dini yönelimin sorgulama boyutuna ilişkin geliştirilmesi gereken yönler bulunduğu sonucuna varılmıştır. Her iki çalışmanın bulguları, dindarlık ile dini yönelim arasındaki ilişkiler ve bunların ele alınan diğer değişkenlerle ilişkileri konusunda önceki araştırmaların sonuçlarıyla karşılaştırılarak tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Dini yönelim, dindarlık, biliş ihtiyacı, sosyal beğenirlik, kontrol odağı

ABSTRACT

The Development of Religious Orientation and Religiosity Scales and the Investigation of Their Psychometric Properties

Objective: The effects of religious beliefs on someone's emotions and thoughts towards several aspects of life are widely known. This paper presents two studies, one of them is on the scale development to measure the religious orientation and religiosity and, another aims to investigate the validity and reliability of the two scales.

Method: In the first study an item pool were composed and some items were retained based on the judges' ratings in order to Religious Orientation Scale (ROS). Items were written by the authors to constitute the Muslim Religiosity Scale (MRS). Both were organised as Likert type scales and administered to a university students sample (n=493) together with socio-demographics. In the second study data were collected from another university students (n=349) sample by means of a questionnaire consisted of Need for Cognition Scale,^{1,4} Locus of Control Scale,² and Social Desirability Scale³ besides ROS and MRS.

Results: The factor analyses conducted with data from the first study confirmed the construct validity and, internal consistency analyses revealed that both scales were reliable. In the second study findings confirmed the construct validity of ROS and MRS.

Conclusion: The findings of both studies showed that ROS and MRS are reliable and valid. However it was argued that the quest religious orientation scale needs to be improved from some aspects. The findings of both studies were discussed in terms of the relations between the religious orientation, religiosity and the other constructs (NFC, LOC, and SD) and compared to the findings of previous studies, and, suggestions were made.

Key words: Religious orientation, religiosity, need for cognition, social desirability, locus of control

GİRİŞ

Din insanların yaşamında yüzyıllardır rol oynayan önemli bir olgudur. Günümüzde de dünyada birçok kişi dine, Tanrı'nın varlığına, ölümden sonraki yaşama inanmaktadır. Dünya Değerler Araştırması⁵ dünyanın 60 ülkesindeki insanların %71'inin yaşamlarında dini oldukça ve/veya çok önemli gördüğünü, %82'sinin Tanrıya inandığını ve %65'inin kendisini dindar bir kişi olarak betimlediğini ortaya koymuştur. Kamuoyu verilerine dayalı bir raporda, Avrupa'da insanların %74'ünün dine inandığı bildirilmektedir.⁶ Geçmişten günümüze dünyada dini bağlanmada bir azalma olmasına karşın, hem Avrupa'da⁷ hem de genel olarak Batıda inanç yönelimli din ile kilise yönelimli din arasında bir ayırım yapıldığında, araştırmaların gösterdiği bulgu inanç yönelimli dine azalma olmadığını⁸ Dünya Değerler Araştırması⁵ verilerine göre Türkiye'de insanların %93'ü yaşamlarında dini oldukça ve/veya çok önemli görmekte, %99'u Tanrıya inanmakta ve %84'ü kendisini dindar olarak tanımlamaktadır.

İnsanların çoğunun hayatında önemli bir ağırlığı bulunduğu bilinen dini inanç ile ilgili ölçüm yapmak ve bu yolla insan yaşamını anlamaya katkıda bulunmak üzere alanyazında dini yönelim ve dindarlık kavramları sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak, titizlikle incelendiğinde bu kavramların aralarında ince farklılıklar bulunduğu görülmektedir.

Dini yönelim

Dini yönelim, dine ve dini uygulamalara yönelik güdülenmeleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bu terimden dinin hem genel olarak kişinin kendisi hem de dünya görüşü üzerindeki rolünün kaynağı kastedilmektedir.⁹ Dini yönelim, öteden beri Allport'un¹⁰ içten (intrinsic) ve dıştan (extrinsic) ayrımı yapılarak ele alınmaktadır. Dıştan dini yönelim (DDY) kişilerin kendi dünyevi amaçları veya öte dünya hedeflerini gerçekleştirmek üzere dini "kullanma" yönünde güdülenmedir. Buna karşılık içten dini yönelim (İDY), dini hayata geçirme, ciddiye alma ve "dinin kendisini nihai bir son olarak" algılama anlamına gelir.¹¹ Allport'un ele alışında İDY, din ile tüm hayatı arasında bağ kurma, önyargılı olmayıp bütünleştirici olma ve düzenli olarak ibadet etme anlamına gelirken; DDY din ile hayatın bazı alanları arasında bağ kurma, önyargılı, dışlayıcı, araçsal ve faydacı eğilimlere sahip olma ve ibadetine pek düzenli devam etmeme ile ilişkilendirilmektedir.¹² Başka bir deyişle, eğer insanlar dinin kendisini nihai bir şey olarak algıarlarsa ona gerçekten inanırlar, ciddiye alırlar fakat eğer dini, bazı nihayetler için bir araç olarak görürlerse, onu maddi veya maddi olmayan kazançlar için kullanırlar.^{11,13}

İDY ve DDY başlangıçta tek bir boyutun (continuum) iki ucu olarak görülmüşse de, bu ele alışı doğrulamayan görgül bulgular ortaya konulmuştur. Bu iki dini yönelimin bir ölçüde ilişkili, ancak birbirinden ayrı iki boyut olduğu¹⁴ kabul edilmiştir. Yani bazı kişiler dine az ya da çok kendilerini vererek inanmakta, ama aynı zamanda dini bağlantıları sayesinde kişisel veya sosyal kazançlar da elde edebilmektedir.

Batson ve arkadaşları^{13,15} İDY ve DDY'nin yanısıra sorgulama dini yöneliminin (SDY) de bulunduğunu öne sürmüştür. Allport'un, İDY'ye sahip olmayı yüksek dini olgunlaşma olarak ele almasına karşın, Batson, Schoenrade ve Ventis (1993) olgun dini duygunun karmaşık dini sorunlarla (örn. etik sorumluluk gibi) yüzleşmeyi, bazı meselelere kuşkuyla yaklaşmayı ve kendine eleştirel bakmayı gerektirdiğini, bu yaklaşımın da SDY olarak isimlendirilebileceğini öne sürmüştür. Dine bu tür bir yaklaşım, diğer iki yönelimden oldukça farklıdır. Bir kişinin SDY'ye sahip olması, varoluşsal sorunlarla tüm karmaşıklığıyla yüzleşmesi, kesip atan cevaplara karşı çıkması, bu tür meselelerde nihai hakikati bilmediğini kabul etmesi anlamına gelir. Böyle bir yönelimi olan kişi kendi kendisine sorduğu soruları önemser, hatta cevaplarından ziyade soruların kendisine önem verir. Birçok çalışmada¹⁶⁻²⁰ bu boyutun da

eklenmesiyle dini yönelim İDY-DDY-SDY olarak üçlü ele alınmıştır. Bu çalışmada da üçlü yaklaşım benimsenmiştir.

Dindarlık

Dindarlık genel olarak herhangi bir dini inanç sistemine bağlılık düzeyi ve bu inancın gereklerini yerine getirme ile bağlantılıdır. Daha önce belirtildiği gibi, Dünya Değerler Araştırması⁵ bulgularına göre dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan insanların çoğunluğu dini önemli bulmakta ve Tanrıya inanmaktadır. Türkiye'de gerek Dünya Değerler Araştırması⁵ bulguları gerekse gençlerle yapılmış çalışmalar²¹ din ve Tanrıya inanmanın yüksek oranda olduğunu göstermektedir.

Dini yönelim, dine yönelik güdülenmeleri, dindarlık ise belirli bir dine inanma ve hem onun inanç gereklerini yerine getirmeyi hem de pratiklerini yaşamında uygulamayı içermektedir. Başka bir deyişle dini yönelim kişinin inandığı dine nasıl (hangi güdülerle) inandığı, dindarlık ise dine ne ölçüde inandığı ve dinin gereklerini yerine getirdiği, kendisinin dine bağlılık düzeyini nasıl algıladığıyla ilgilidir. Bu bakımdan dindarlık ve dini yönelim kavramlarını birbiriyle ilişkili ancak ayrı ayrı ele almak daha uygun görünmektedir.

Dini yönelim ve dindarlığın ölçülmesi

Dini yönelimi İDY ve DDY olarak ölçmek amacıyla geliştirilmiş olan ve en yaygın bilinen ölçek Allport ve Ross'un (1967) Dini Yönelim Ölçeğidir (The Religious Orientation Scale, ROS). Bu ölçeği temel olarak başka ölçme araçları da geliştirilmiştir.²² Bunlardan bazıları İDY ve DDY olmak üzere iki (örn. The Age Universal I-E Scale,²³ bazıları ise İDY, DDY ve SDY olarak üç alt ölçeği içermektedir [örn. The Religious Life Inventory (Batson ve Ventis, 1982); The Swedish Religious Orientation Scale¹⁶]. Ayrıca Batson ve Schoenrade (Batson ve Schoenrade, 1991a, 1991b) concerns are addressed regarding the validity of the Quest scale introduced by Batson (1976 sorgulama yönelimini ölçmek üzere ayrı bir SDY ölçeği geliştirmiştir. Ancak, Türkiye'de geliştirilmiş bir dini yönelim ölçeği bulunmamaktadır.

Dini yönelim ölçekleriyle ilgili çalışmalarda elde edilen bulgulara göre üç dini yönelim arasındaki ilişkiler net değildir. İki boyutlu (İDY-DDY) ölçümün kullanıldığı çalışmalarda bunlar arasındaki ilişkiler konusunda tutarlı bulgular elde edilmemektedir. Bir gözden geçirme yazısında¹² çoğu çalışmada iki boyut arasında [(r = -0,01) ile (r = -0,58) arasında değişen] negatif, bazı çalışmalarda zayıf ama [(r = 0,06) ile (r = 0,24) arasında] pozitif bağıntı katsayıları bulunduğu, ayrıca bazı araştırmaların İDY ve DDY maddelerinin birbiriyle ilişkili olmayan iki faktöre yük verdiğini bildirdiği belirtilmiştir.

Öte yandan Gorsuch ve McPherson²⁶ DDY için birbiriyle bağıntılı olmayan Dıştan-kişisel (Dk) ve Dıştan-sosyal (Ds) dini yönelim ayrımı önermiştir. Benzer şekilde Kirkpatrick ve Hood²⁷ İDY-DDY ayrımının ötesinde yeni boyutların gerekliliğine dikkat çekmiş ve yeni bir ölçek önermiştir. İDY ile Dk ve Ds dini yönelim arasındaki ilişkileri araştıran başka bir çalışma²⁸ bu üçlü ayrımı desteklemiştir.

Üçlü modelin kullanıldığı bir çalışmada²⁴ SDY ile DDY arasında negatif ama düşük, SDY ile İDY arasında ise sifıra yakın bağıntı katsayıları elde edilmiştir. Aynı çalışmada SDY puanları ile dini çatışma, bilişsel karmaşıklık, ahlaki yargılama gibi çeşitli değişkenler arasında ilişkiler bulunması SDY'nin ayrı bir boyut olarak ele alınabileceğini göstermiştir. Batson ve Schoenrade²⁵ başka bir çalışmalarında DDY ile SDY arasında pozitif bağıntı (r = 0,26) bulmuştur.

Öte yandan İDY, DDY ve SDY arasında eğrisel ilişkilerin bulunduğu bazı çalışmalar da vardır.²⁹ Burris³⁰ farklı dini yönelimler arasındaki ilişkilerin eğriliğini istatistiksel olarak analiz ettiğinde, yüksek İDY ile yüksek DDY puanları arasında tersine bir ilişki olduğunu, İDY ölçeğinde düşük puan almanın DDY maddelerini onaylamak anlamına gelmediğini bulmuştur. Öte yandan SDY'nin hem İDY hem de DDY ile eğrisel ilişki içinde olduğu bulunmuştur. Burris,³⁰ Batson ve

ark.'nın¹⁵ bulgularına benzer şekilde bu üç boyutun bir ölçüde bağımsız olduğu fakat İDY ile DDY arasında ve bunlar ile SDY arasında eğrisel ilişkiler bulunduğu sonucuna varmıştır. Özetle, araştırma bulguları dini yönelimin boyutları arasındaki ilişkilerin tutarlı şekilde aynı yönde olmadığını göstermektedir.

Dini yönelimin ölçülmesi konusunda dikkat çeken başka bir noktada uluslararası alanyazında kullanılan çoğu ölçeğin (ölçeklerin ayrıntılı listesi için bkz.²²) Hristiyanlık dini temeline dayalı olmasıdır. Söz konusu ölçeklerdeki maddeler Hristiyan dini inanç ve uygulamalarını işaret etmektedir. Daha yakın tarihlerde Müslümanlar için dini yönelim ölçümü geliştirmek üzere bazı çalışmalar³¹⁻³⁴ yapılmışsa da orijinal olarak Türkiye bağlamı dikkate alınarak geliştirilmiş bir dini yönelim ölçeği bulunmamaktadır. Türkiye'deki bazı çalışmalarda Allport ve Ross'un¹¹ ölçeği kullanılmış olmakla birlikte yapılan psikometrik analizler ölçeğin geçerli ve güvenilir olmadığını göstermiştir. Örneğin, üniversite öğrencileriyle yapılmış bir çalışmada³⁵ faktör analizi sonuçlarının ölçeğin orijinal yapısını desteklemediği bildirilmiştir. Dolayısıyla yeni bir dini yönelim ölçeği geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Dindarlık konusunda alanyazında tek soruluk (Herhangi bir dine inanıyor musunuz? Dini inancınız ne ölçüde güçlüdür?) veya birkaç soruluk ölçümler kullanıldığı gibi³⁶ Likert tipi ölçekler de kullanılmaktadır.²² Dindarlık ölçümlerinin gözden geçirildiği bir çalışmada³⁷ ölçeklerin inanç, deneyim, dini pratikler, bireysel ahlaki sonuçlar, dini bilgi ve sosyal sonuçlar boyutlarını içerdiği belirtilmiştir. Bununla birlikte dindarlığın boyutları konusunda genel bir görüş birliği yoktur.

Öte yandan dindarlık ölçümü için geliştirilmiş olan ölçeklerin büyük çoğunluğunun Hristiyanlık temelinde geliştirildiği sık sık vurgulanan bir husustur.^{38,39} İslam dinini temel alan dindarlık ölçekleri çok sınırlı sayıdadır. Örneğin Almanya'da yaşayan ve Türkiye, Kuzey Afrika ve başka coğrafyalardan gelmiş Müslüman katılımcılardan oluşan bir örnekleme bir Müslüman Dindarlığı ölçeği geliştirilmiştir.⁴⁰ Temel dindarlık, merkezi görevler, dini deneyim, dini bilgi ve doğru uygulama (orthopraxis) olmak üzere beş boyutlu olan bu ölçek de Hristiyanlık temelinde oluşturulmuş olan bir dindarlık ele alışının İslamiyet'e uyarlanmasını içermektedir. Bu çalışmada dindarlık, İslamiyet açısından dindarlığın içeriğine⁴¹ odaklanmaktan ziyade Müslümanlığın yaygın inanç ve uygulamalarını yerine getirme ile birlikte dini inancın kişinin kendini tanımlaması ve yaşamını yönlendirmesinde ne ölçüde rehber olarak benimsendiği dikkate alınarak kavramlaştırılmıştır.

Özetlenen çerçevede psikometrik açıdan geçerli ve güvenilir bir dini yönelim ve Müslüman dindarlık ölçeği oluşturmak üzere iki ayrı çalışma yürütülmüştür. Birinci çalışma ölçeklerin geliştirilmesini, ikinci çalışma geliştirilen ölçeklerin geçerlik çalışması için düşünme ihtiyacı, kontrol odağı ve sosyal beğenirlik ile ilişkilerinin incelenmesini kapsamaktadır.

I. ÇALIŞMA

Ölçeklerin geliştirilmesi

Dini Yönelim Ölçeği (DYÖ)

Dini yönelim ölçümü için İDY, DDY ve SDY olarak üçlü bir model benimsenmiştir. Ancak bu model alanyazındaki öneriler de⁴² dikkate alınarak özgül bağlamda kavramsallaştırılmıştır. Bu kavramlaştırmanın temelinde Türkiye'deki dini bağlanmaların gerisindeki bazı kültürel tarz ve özellikler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, içten dini yönelime temel oluşturmaktadır. Türkiye'deki İslami inanç ve pratikler üzerindeki Sufizm etkisi sıklıkla vurgulanmaktadır.^{43,44} Bu doğrultuda mistik deneyimler ve niyetlere sahip olan, kişisel bir tanrı ile ilişkiye önem veren ve kalpten inanan kişilerin dini yönelimi içten güdülenmenin yansımaları olarak kabul edilebilir. Bu boyut, Allport ve Ross'un¹¹ içten dini yönelimi ile paralel düşünülebilir.

İkincisi, devlet düzeyinde sekülerizm kabul edilmiş olmasına karşın, din, Türkiye'deki insanların çoğunun yaşamında önemli bir rol oynamaktadır.⁴⁵ İnsanların büyük çoğunluğu kendilerini dindar ve Müslüman olarak tanımlamakta,⁴⁶ dini normları günlük hayatta rehber olarak görmektedir.⁴⁷ Dolayısıyla toplumda âdet haline gelen çeşitli dini uygulamalar sosyal normlar olarak işlemekte, insanlardan bu normlara uymaları beklenmektedir. Bu beklentileri dikkate alarak davranışlarını ayarlamaya çalışmak, ilkinden farklı olarak DDY olarak ele alınabilir. Son olarak, özellikle makro düzeyde sekülerizm yolunda gerçekleştirilen modernist reformların da etkisiyle, farklı sosyo-kültürel arka plana sahip kişiler Müslüman kimliği, Müslüman olmanın anlamı konusunda sorular sorma, dini konulardaki sorular üzerinde düşünme, bu sorulara hem din içinde hem de din dışında cevaplar arama türünden eleştirel düşünmeye yönelmektedir. Bu eğilim de SDY olarak değerlendirilebilir.

Dini yönelim ölçeğini oluşturmak üzere ilk adım olarak madde havuzu oluşturulmuştur. Daha önceki bir çalışmada⁴⁸ kullanılmış olan Swedish Religious Orientation Scale'den¹⁶ 14'ü uyarlanmış 16 madde, Revised Religious Life Inventory'den⁴⁹ 9 madde, Quest Scale'den⁵⁰ 4'ü uyarlanmış 6 madde, Türkçe'ye Eşer⁵¹ tarafından uyarlanmış olan Faith Development Scale'den⁵² 4 madde ve The Christian Religious Internalization Scale'den⁵³ uyarlanmış 2 madde alınmıştır. Bu maddelerin yanısıra benimsenen üçlü çerçeveye dayanan özgün olarak oluşturulmuş 14 ifadenin eklenmesiyle 51 maddelik bir havuz oluşturulmuştur.

Havuzu oluşturan ölçek maddeleri her biri alanlarında en az doktora derecesine sahip üç felsefeci, iki sosyolog, bir psikolojik danışman, bir klinik psikolog, bir psikiyatrist, bir Türkçe uzmanı ve bir tarihçiden oluşan toplam on kişilik bir hakem grubu tarafından değerlendirilmiştir. Değerlendirme için her hakemden değerlendirme formunda yer alan üç farklı dini yönelime ilişkin birer paragraflık kavramsal açıklamayı okuyarak 51 maddenin her birinin İDY, DDY ve SDY'den hangisini betimlediğine karar vermesi istenmiştir. Hakemler her maddenin üç yönelimden hangisini yansıttığını karşılıklarına (İDY, DDY ya da SDY) yazarak belirtmişlerdir. Değerlendirmeler sonunda hakemlerin %70'inin aynı görüşte olduğu maddelerin alınmasıyla toplam 25 madde elde edilmiştir. Bunların 10'u İDY, 9'u DDY ve 6'sı SDY maddeleri olmuştur. Toplam 25 madde tesadüfi sırada dizilmiş ve "tamamen katılıyorum"dan (5) "hiç katılmıyorum"a (1) değişen 5'li Likert cevap seçeneği içerecek tarzda düzenlenmiştir. Ölçeklerden en yüksek 50 (İDY), 45 (DDY) ve 30 (SDY) puan alınabilmektedir.

Müslüman Dindarlık Ölçeği (MDÖ)

Dindarlık ölçümü için yazarlar tarafından daha önce açıklanan dindarlık kavramlaştırması esas alınarak maddeler yazılmıştır. Maddeler Müslümanlığın yaygın inanç ve uygulamaları, kişinin kendini tanımlaması ve yaşamını yönlendirmesinde dini rehber edinme durumunu içermektedir. Sonuçta yazarların her ikisinin de uzlaştığı Müslüman dindarlığı işaret eden, hem dini inanç (örn. Dini inancım benim için önemlidir) hem de dini yükümlülükleri yerine getirme (örn. Olanı yapma, haccı gitmeyi isterim) ile ilgili toplam 9 maddelik bir ölçek oluşturulmuştur. Maddeler, "tamamen katılıyorum"dan (5) "hiç katılmıyorum"a (1) değişen 5'li Likert tipi cevap seçenekleri ile düzenlenmiştir. Ölçekten alınabilecek puanlar 9 ile 45 arasındadır.

YÖNTEM

Katılımcılar

Çalışmaya Adnan Menderes Üniversitesinin çeşitli bölümlerinde okuyan 379 (%77) kadın 102 erkek (%21) ve cinsiyetini belirtmeyen 12 kişi (%2,4) olmak üzere toplam 493 üniversite öğrencisi gönüllü olarak katılmıştır. Yaş ortalaması 20,09'dur (±1,52).

Araçlar ve İşlem

Çalışmada hakem değerlendirmelerine göre seçilen 25 maddelik Dini Yönelim Ölçeği ve Müslüman Dindarlık Ölçeği ile katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeyi amaçlayan soruların bulunduğu soru formu anonim olarak uygulanmıştır. Soru formunda ayrıca kişilerin dini inancının bulunup bulunmadığına (evet/hayır) dair bir soru ile kendi dindarlık düzeylerine ilişkin algılamaları için "hiç dindar değil" den "tam bir dindar"a değişen 10 dereceli bir ölçek yer almıştır.

İstatistiksel Analizler

Dini Yönelim Ölçeği ve Müslüman Dindarlık Ölçeği'nin yapı geçerliğine esas oluşturmak üzere elde edilen verilere temel bileşenler analizi (TBA) varimax döndürmesi kullanılarak uygulanmıştır. TBA sonuçları özdeğeri 1'in üzerinde olan faktörler dikkate alınarak yorumlanmıştır. TBA sonuçları örneklem büyüklüğü için Kaiser-Meyer-Olkin Ölçütü⁵⁴ ve Bartlett'in küresellik testi (χ^2)⁵⁴ dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca TBA sonuçlarına göre ölçeklerin son biçimi oluşturulduktan sonra iç tutarlılık güvenilirlik katsayıları (Cronbach α) hesaplanmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi $\alpha = 0,05$ alınmıştır. Tüm analizler SPSS 19.0 programı⁵⁵ kullanılarak yapılmıştır.

BULGULAR

Dini yönelim ölçeği oluşturmak üzere hakem değerlendirmelerine göre belirlenen 25 maddeye uygulanan temel bileşenler analizi sonucunda KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Ölçütü (0,83) örneklem büyüklüğünün analiz için yeterli olduğunu⁵⁴ göstermiştir. Bartlett'in küresellik testi anlamlı ($\chi^2_{(300)} = 2803,04$, $p < 0,0001$) olduğu için⁵⁴ sonuçlar değerlendirilmiştir. Ölçek maddeleri öz-değeri 1'den büyük ve toplam varyansın %52,22'sini açıklayan altı faktörde toplanmıştır. Maddelerin faktör yükleri incelendiğinde altı faktörden üçüne sadece birer maddenin yük verdiği görülmüştür. Bu durumda teorik çerçeveye uygun olarak maddelerin üç boyutta toplanıp toplanmadığının incelenmesi için üç faktörlü bir yapı için analiz tekrarlanmıştır. Bu analizin sonucunda açıklanan varyans oranı %37,04 olmuştur (1. faktör 14,52, 2. faktör 11,93, 3. faktör 10,59). Maddelerin her bir faktördeki yükleri Tablo-1'de gösterilmiştir.

Faktörlerde yer alan maddeler incelendiğinde birinci faktörün içten, ikincisinin dıştan ve üçüncüsünün sorgulama dini yönelimi olarak isimlendirilebileceği görülmüştür. (20. Maddenin ikinci faktöre yükü 0,40'dan büyük olsa da madde-toplam ilişkisi 0,484'tür ve bu madde çıkartıldığı takdirde iç tutarlılık katsayısı (Cronbach α) düşmektedir. Bu nedenle söz konusu madde birinci faktörde bırakılmıştır) Her faktör için puanlar hesaplanarak dağılımlar ve puanlar arasındaki ilişkiler elde edilmiştir. Alt ölçeklerin puan dağılımları şöyledir: Ort_{IDY} = 48,75 (SS = 5,83), Ort_{DDY} = 19,94 (SS = 4,81) ve Ort_{SDY} = 18,36 (SS = 3,87).

Alt ölçek maddelerinin iç tutarlılığı için Cronbach α katsayıları hesaplanmıştır. Sonuçlara göre İDY için (12 madde) $\alpha = 0,76$, DDY için (6 madde) $\alpha = 0,70$ ve SDY için (7 madde) $\alpha = 0,67$ 'dir. Alt ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bağıntılar elde edilmiştir. İDY ile DDY puanları arasında istatistiksel bakımdan anlamlı pozitif bulunur-

Tablo 1. Dini yönelim ölçeği maddelerinin temel bileşenler analizine göre faktör yükleri ve iç tutarlılık katsayıları

Maddeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
Cronbach $\alpha = 0,76$			
5. Allah'ın varlığını sık sık derinden hissederim.	0,690	0,068	-0,289
8. İçimden geldiği için dua ederim.	0,647	0,157	-0,006
12. İbadet, benim için Allah'tan bir şey dileme fırsatı değil, sükûnet ve Allah'ın varlığını hissetme yoludur.	0,602	-0,167	-0,216
9. Kendimi üzgün ve talihsiz hissettiğim zamanlarda din beni rahatlatır.	0,597	0,271	-0,156
1. İçimden geldiği için Allah'a inanırım.	0,515	0,117	0,037
20. Allah'ın varlığını hissettiğim zamanlarda şükrederim.	0,489	0,434	-0,012
13. Hayatımda tanrının varlığını somut bir biçimde hissettiğim anlar olmuştur.	0,485	0,002	-0,068
3. Allah'a gönülden bağlı olmak, doğru ve mükemmel bir din anlayışına sahip olmaktan daha önemlidir.	0,452	0,055	0,227
23. Gönülden inanan bir insan, ibadet etmese de Allah onu korur ve ona yardım eder.	0,410	0,141	0,340
15. Günümüz dünyasında insanın kendini güvende hissedebilmesi için bir dini inancının olması zorunludur.	0,398	0,364	-0,345
11. İbadetin amacı insanın mutlu ve huzurlu hissetmesini sağlamaktır.	0,372	0,228	-0,027
22. Hayatın anlamını sorguladıkça dine inanmaya başladım.	0,360	0,193	0,072
Cronbach $\alpha = 0,70$			
19. Başım dara düştüğünde dua ederim.	-0,041	0,737	0,075
18. Sevap kazandırdığı için ibadet ederim.	0,013	0,680	-0,214
17. Din, her şeyden önce, başınıza acı ve felaket geldiği zaman size teselli verir.	0,086	0,661	0,073
21. Başıma iyi şeyler gelmesini dilediğim zamanlarda Allah'a dua ederim.	0,239	0,611	0,070
16. İbadet etmek için en önemli sebep Allah'ın yardımını ve korumasını sağlamaktır.	0,230	0,581	-0,087
7. Dua etmenin amacı mutlu ve sakin bir hayatı garanti etmektir.	0,262	0,318	-0,047
Cronbach $\alpha = 0,67$			
24. Ben değiştiğçe dini inançlarım da benimle birlikte değişip gelişir.	0,103	0,063	0,623
25. Dini inançlarımı sürekli olarak sorgularım.	0,055	-0,115	0,616
2. Birçok dini konu hakkındaki görüşlerim hâlâ değişmektedir.	-0,028	0,051	0,594
10. Dini konulardaki kuşkularım benim için değerlidir.	0,021	0,041	0,587
4. Hiçbir dini inanç sistemi herkes için geçerli, tam ve kesin gerçek değildir.	-0,282	-0,026	0,540
6. Dini konularda kuşulanmayı rahatsız edici bulurum. (ters madde)	0,246	0,255	-0,460
14. Dini inancımın hayatta yaptığım her şeyi etkilemesine çalışırım. (ters madde)	0,366	0,250	-0,396

ken, İDY ve DDY puanları ile SDY puanları arasındaki ilişki için hesaplanan bağıntı katsayıları istatistiksel bakımdan anlamsızdır (Tablo 3).

Öte yandan MDÖ'ye verilen cevaplara temel bileşenler analizi uygulandığında, tüm maddelerin toplam varyansın %57,83'ünü açıkladığı tek bir boyutta toplandığı görülmüştür. Tablo 2'den izleneceği üzere ölçek maddelerinin faktör yükleri 0,64 ile 0,83 arasında değişmektedir. Ölçek puanlarının dağılımı şöyledir: Ort = 34,34 (SS = 7,17). İç tutarlılık güvenilirlik katsayısı (9 madde) $\alpha = 0,90$ olarak hesaplanmıştır.

Katılımcıların algılanan dindarlık düzeyi (10'lu dereceleme) puan ort = 6,13 (SS = 1,79) olarak hesaplanmıştır. MDÖ puanları ile algılanan dindarlık değerlendirmeleri arasında istatistiksel bakımdan

Tablo 2. Müslüman Dindarlık Ölçeği maddelerinin temel bileşenler analizine göre faktör yükleri ve iç tutarlılık katsayısı

Cronbach $\alpha = 0,90$	Faktör yükleri
5. Dini inancım benim için önemlidir	0,826
4. Olanagım olsa hacca gitmeyi isterim.	0,821
6. Dini inancım bir kişi olarak kim olduğumun önemli bir parçasıdır.	0,803
3. Ramazanda oruç tutarım.	0,796
8. Kur'an'ın günümüz dünyasında da uygulanabilir olduğunu düşünüyorum.	0,785
9. Allah'ın duaları dinlediğine inanıyorum.	0,771
1. Sık sık Kuran okurum ya da dinlerim.	0,704
7. Benimle aynı dini inançta olanlarla beraber olmaktan zevk duyarım.	0,672
2. Beş vakit namazımı kılarım.	0,643

anlamli pozitif ilişki bulunmuştur. MDÖ puanları ve algılanan dindarlık değerlendirmeleri ile İDY ve DDY arasında istatistiksel bakımdan anlamli pozitif bağıntılar bulunurken her iki dindarlık ölçümü ile SDY puanları arasında istatistiksel bakımdan anlamli negatif ilişkiler elde edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Dini Yönelim ve Dindarlık ölçekleri arasındaki ilişkiler (r)

	DDY	SDY	MDÖ	Algılanan dindarlık
İDY	0,46**	-0,04	0,61**	0,38**
DDY		0,03	0,26**	0,15
SDY			-0,21**	-0,23**
MDÖ				0,63**

İDY=İçten Yönelim, DDY=Dıştan yönelim, SDY=Sorgulama yönelimi, MDÖ=Müslüman Dindarlık Ölçeği

** p < 0,01

TARTIŞMA

Oluşturulmuş olan Dini Yönelim Ölçeğinin yapı (construct) geçerliğine ilişkin kanıtlar dikkate alındığında psikometrik yönden gereken nitelikleri taşıdığı söylenebilir. Ölçeğin, maddelerinin yazımında yer almamış ve değerlendirmelerini birbirlerinden bağımsız olarak yapan uzman görüşlerine dayanması içerik geçerliği için kanıt⁵⁶ oluşturmaktadır. Öte yandan, iç tutarlılık, faktör analizi ve faktörler arası ilişkilere dair sonuçlar yapı geçerliğini kanıtlar görünmektedir. Bu açıdan dini yönelimleri içten ve dıştan olarak ele almanın kavramsal olarak uygun olduğu düşünülmektedir. Bu sonuç başka çalışmalarla^{18,32} da tutarlıdır.

İçten ve dıştan dini yönelim puanları arasında bulunan ilişkiler önceki bazı çalışmalarla⁵⁷ benzerdir. Alanyazında İDY ve DDY puanları arasındaki ilişkinin negatif olduğunu gösteren araştırma bulguları bulunmakla birlikte^{16,58} bu çalışmadan elde edilen bulgular, bu iki yönelimin aynı süreklilik doğrusu üzerinde bulunabileceği ancak birbirinin zıddı uçlar olmaktan ziyade kısmen birbiriyle çakıştığı yolundaki açıklamalarla^{32,59} tutarlı görünmektedir.

Bununla birlikte, sorgulama tarzı dini yönelimi ölçen maddeler arasındaki iç tutarlılığın düşük olduğu⁶⁰ dikkati çekmektedir. Ayrıca SDY puanlarının hem içten hem de dıştan dini yönelim ile ilişkisiz olması beklentilere uymamaktadır. DDY yüksek olduğunda kişiler durumun gereklerine göre davranma eğilimi göstereceklerinden SDY ile DDY puanlarının negatif ilişkili olması beklenirdi. Ancak elde edilen bulgular sorgulama tarzı dini yönelimin içten ve dıştan dini güdülen-

meden farklı, dini konulara ayrı bir bakış olabileceğini düşündürmektedir.

Bulgular incelendiğinde geliştirilen diğer ölçüm aracı olan MDÖ'nün psikometrik özellikleri yeterli görünmektedir. Alanyazında dindarlığın çok boyutlu ölçülmesini öneren çalışmalar⁶¹ bulunmaktadır. Ancak bu çalışmadaki ölçeğin iç tutarlılığı oldukça yüksektir ve faktör analizi bulguları maddelerin tek boyut olarak ele alınabileceğini, dolayısıyla yapı geçerliği açısından yeterli kanıt bulunduğunu göstermiştir. Ayrıca MDÖ puanları ile İDY ve DDY puanları arasındaki ilişkilerin pozitif, SDY arasındaki ilişkinin negatif olması da ölçeğin yapı geçerliğine kanıt olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda MDÖ puanları ile algılanan dindarlık arasında pozitif bağıntı bulunması destekleyici bir bulgudur.

İlişkisel analizlerin sonuçlarından hareketle, dıştan dini yönelimi olan kişilerin içten dini yönelimi olan kişiler gibi dindar olabildiği ancak sadece içten yönelime sahip olanların kendilerini dindar algıladıkları yorumu yapılabilir. Sorgulama dini yönelimine sahip kişilerin ise hem dindarlık puanlarının düşük olduğu hem de kendilerini dindar olarak algılamadıkları anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu değişkenler veya kavramlar arasındaki ilişkiler hakkında daha ileri yorum yapabilmek için hem DYÖ hem de MDÖ'nin geçerlik yönünden daha ileri düzeyde incelenmesinin gerekli olduğu düşünüldüğünden ikinci bir çalışma yapılmıştır.

II. ÇALIŞMA

Bu çalışmada, önceki çalışmada geliştirilmiş olan MDÖ ve DYÖ'nün geçerlik incelemesine temel oluşturmak üzere, dini yönelim ve dindarlığın kontrol odağı, düşünme ihtiyacı ve sosyal beğenirlik ile ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. İçten ve dıştan dini yönelimin kontrol odağı ile ilişkili olabileceği düşünülebilir. Rotter'in² kontrol odağı kavramı kişilik boyutu olarak iç ya da dış kontrol odaklı olma ile ilgilidir. Eğer kişinin içten dini yönelimi güçlü ise iç, dıştan yönelimi güçlü ise dış kontrol odaklılık arasında pozitif ilişki beklenebilir.

Öte yandan sosyal beğenirlik kişilerin dikkatlerini başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğüne yönelmeye güdülenmeyi ifade eder. Kişilik testlerinde cevaplayıcıların beklentilerden ne ölçüde etkilediğini saptamak üzere ortaya atılan sosyal beğenirliğin⁶² içten ve dıştan dini yönelimle pozitif ilişkili olması beklenebilir. Büyük çoğunluğun dini normları benimsediği ve uyguladığı bir toplumda kişiler içten ya da dıştan dini yönelime sahip olmaları yönünde beklenti algılayabilirler. Aynı zamanda dıştan dini yönelimin, toplumsal normlarla ve değerlerle yakından ilişkili olması dolayısıyla sosyal beğenirlik ile pozitif yönde daha güçlü ilişkili olması beklenebilir. Buna karşılık sorgulama yöneliminin mevcut kabullere kuşkulu yaklaşmayı içerdiği hesaba katıldığında sosyal beğenirlik ile ilişkisinin zıt yönde olması olasıdır.

Dini yönelim ile ilişkisi incelenen diğer bir kavram olan düşünme ihtiyacı bireyin bilişsel olarak çaba gerektiren etkinliklerde yer alma ve bundan haz alma düzeyini ifade eden bireyler arası güdüsel bir farklılıktır.⁴ Dini yönelim tarzları ile ilişkisi açısından ele alındığında, düşünme ihtiyacının dıştan dini yönelim ile negatif, sorgulama yönelimi ile pozitif ilişki içinde olması beklenebilir. Dıştan dini yönelimi güçlü olduğunda kişi, herhangi bir konuda toplumsal normları kılavuz olarak alacak ve kendi inancı üstünde üstünlük düşünmeye eğilimi⁶³ daha fazla olacaktır. Öte yandan dini ve varoluşsal konularda düşünmenin bilişsel yönden karmaşık olması SDY ile ilişkiyi akla getirmektedir. Sorgulayıcı tarzda dini yönelim, daha çok soru sorma, daha çok bilme ve bazı durumlarda kesin bir bilgi aramaktan çok sorular üzerine düşünmeyi içerdiği için¹⁵ bu eğilimi yüksek olanların düşünme ihtiyacının da yüksek olması beklenebilir. İçten dini yönelim, dini, hayatta kılavuz

olarak benimsemeyi ve kişinin dikkatini dinin gereklerine yoğunlaştırmasını içerdiğinden biliş ihtiyacı ile negatif yönde ilişkili olması olasıdır.

Ele alınan değişkenlerin dindarlık ile ilişkileri düşünüldüğünde, dindarlığın daha önce vurgulandığı gibi dinsel normların güçlü olmasının etkisiyle sosyal beğenirlik ve içten kontrollü olma ile pozitif, düşünme ihtiyacı ile negatif yönde ilişkili bulunması beklenebilir. Bu çalışma özetlenen ilişkileri sınamak ve birinci çalışmada oluşturulmuş olan Dini Yönelim ve Dindarlık Ölçeklerini psikometrik yönden daha ileri düzeyde araştırmak üzere yapılmıştır.

YÖNTEM

Katılımcılar

Anadn Menderes Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinde ve ağırlıklı olarak 1. sınıfta (%65) öğrenim gören, %67'si kadın, %33'ü erkek toplam 349 öğrenci araştırmaya gönüllü olarak katılmışlardır. Yaş ortalaması = 20,35'tir (SS = 1,57).

Ölçümler

Veriler, çalışmanın amacı doğrultusunda oluşturulmuş olan, dini yönelim ve dindarlığın yanı sıra düşünme ihtiyacı, kontrol odağı ve sosyal beğenirlik ölçeklerinin yer aldığı bir soru formu aracılığıyla toplanmıştır.

Dini Yönelim Ölçeği (DYÖ)

Bu çalışmada birinci çalışmada geliştirilmiş olan Dini Yönelim Ölçeği kullanılmıştır. Alt ölçeklerin iç tutarlılık katsayıları bu uygulamada İY (12 madde) için Cronbach $\alpha = 0,87$, DY (6 madde) için $\alpha = 0,76$ ve SY (7 madde) için $\alpha = 0,66$ olarak bulunmuştur.

Dindarlık ölçümleri

Çalışmada dindarlık ölçümleri için hem birinci çalışmada oluşturulmuş olan Müslüman Dindarlık Ölçeği (MDÖ) hem de kişilere kendilerini ne ölçüde dindar algıladıkları (algılanan dindarlık, AD) sorusu yöneltilerek 10'lu derecelendirme ölçeğinde işaretlemelerinin istendiği bir soru kullanılmıştır. MDÖ (9 madde) için bu uygulamada Cronbach $\alpha = 0,89$ olarak hesaplanmıştır.

Düşünme ihtiyacı ölçeği (DiÖ)

Bu çalışmada Cacioppo ve Petty⁴ tarafından bireylerin düşünme ihtiyacı açısından durumlarını belirlemek amacıyla geliştirilen ölçeğin ilk formundaki 34 maddeden faktör yükü en yüksek olan 18'i alınarak oluşturulmuş olan kısa formu kullanılmıştır.¹ Ölçekteki maddelerin yarısı pozitif yarısı negatiftir. 5'li Likert tipi cevap seçenekleriyle sunulan ölçekten en düşük 18 en yüksek 90 puan alınabilmektedir. 18 maddeli ölçeğin Türkçe uyarlama çalışması Gülgöz ve Sadowski⁶⁴ tarafından 156 kişilik bir üniversite öğrencisi örnekleme ile yapılmış ve iç tutarlılık için Cronbach $\alpha = 0,90$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin tek faktörlü yapıda olduğu analizlerle gösterilmiştir. Daha sonraki bir çalışmada⁶⁵ yedi hafta ara ile yapılan iki uygulamadan elde edilen veriler arasında bağıntı katsayısı $r = 0,89$ olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada

ölçeği iç tutarlılığı için Cronbach $\alpha = 0,79$ olarak bulunmuştur.

Rotter Kontrol Odağı Ölçeği (Rotter KOÖ)

Rotter'in² (1966) geliştirmiş olduğu KOÖ, kişilik boyutu olarak iç ya da dış kontrol odaklı olmayı ölçmektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlanması ve psikometrik çalışmaları Dağ⁶⁶ tarafından üniversite öğrencilerinden oluşan bir örnekleme yapılmıştır. Türkçe versiyonun test-tekerrar test güvenilirlik katsayısı $r = 0,83$, iç tutarlılık katsayısı Cronbach $\alpha = 0,70$ olarak bulunmuştur. Bu çalışmada iç tutarlılık Cronbach $\alpha = 0,65$ hesaplanmıştır. Ölçekten alınan yüksek puan dışsal, düşük puan içsel kontrol odaklı olmayı gösterir.

Kozan Sosyal Beğenirlik Ölçeği (KSBÖ)

Kozan³ tarafından geliştirilen ölçek beğenilir ama toplumda bireylerin çoğunun sahip olamayacağı özellikleri içermektedir. Ölçekte örneğin "her işimi önceden planlarım", "arkadaşlarımdan başarılarımdan bazen rahatsızlık duyarım" (ters madde) gibi 20 madde bulunmaktadır. Cevaplar doğru/yanlış seçenekleri ile işaretlenmektedir. Ölçek maddelerinden 8'i ters yönlüdür. Üniversite öğrencisi örnekleme ile yapılan orijinal çalışmada ölçeğin test-tekerrar test güvenilirliği $r = 0,91$, iç tutarlılığı Cronbach $\alpha = 0,76$ olarak bulunmuştur. Ayrıca diğer sosyal beğenirlik ölçekleri ve MMPI alt testleri ile ilişkileri ölçeğin geçerli olduğunu göstermiştir. Bu çalışmada KSBÖ için Cronbach $\alpha = 0,72$ olarak bulunmuştur. Ölçekten alınan puan arttıkça sosyal beğenirlik düzeyi artmaktadır.

İşlem

Çalışmada belirtilen ölçeklerin yanısıra katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeyi amaçlayan soruların bulunduğu soru formu anonim olarak uygulanmıştır. Soru formunda ayrıca kişilere dini inancının bulunup bulunmadığına (evet/hayır) dair bir soru ile kendi dindarlık düzeylerine ilişkin algılamalarına yönelik sorular yöneltilmiş ve algıladıkları dindarlık düzeyini "hiç dindar değil" den "tam bir dindar" değişen 10 dereceli bir ölçekte işaretlemeleri istenmiştir.

İstatistiksel Analizler

Tüm ölçeklerin ortalama ve standart sapmaları hesaplanmıştır. Dini Yönelim Ölçeği ve Müslüman Dindarlık Ölçeğinin yapı geçerliğini değerlendirmek üzere dini yönelim alt boyutları ve dindarlık ölçümleri (ölçek puanı ve algılanan dindarlık) ile düşünme ihtiyacı, sosyal beğenirlik ve kontrol odağı arasındaki ilişkiler Pearson bağıntı katsayısı hesaplanarak incelenmiştir.

BULGULAR

Analizlerde öncelikle her bir ölçekten alınan puanlara ilişkin dağılımlar hesaplanmıştır (Tablo 4). İlişkisel analizlerin sonucunda İDY ile DDY puanları arasında pozitif, bu iki dini yönelim ile SDY arasında negatif ilişkiler bulunmuştur (Tablo 4). Analiz sonuçlarına göre hem algılanan dindarlık hem de MDÖ puanları ile İDY ve DDY arasındaki ilişkiler pozitif, her iki dindarlık ölçümü ile SDY puanları negatif yönde ilişkilidir.

Tablo 4. Ölçek puanlarının dağılımları ve birbirleriyle ilişkileri (r)

Ölçekler	İDY	DDY	SDY	MDÖ	AD	DiÖ	KSBÖ	Rotter KOÖ
Ort. (SS)	47,82 (8,62)	19,47 (5,14)	20,09 (5,23)	35,01 (6,67)	6,02 (1,67)	62,19 (9,09)	12,08 (3,13)	12,52 (3,76)
DYÖ								
İDY		0,52**	-0,36**	0,45**	0,31**	-0,02	0,20**	0,07
DDY			-0,14**	0,26**	0,19**	-0,28**	-0,02	0,08
SDY				-0,49**	-0,31**	0,07	-0,10	-0,03
MDÖ					0,48**	-0,02	0,13*	-0,07
AD						-0,00	0,06	-0,09

İDY= İçten Dini Yönelim, DDY=Dıştan Dini yönelim, SDY=Sorgulama Dini yönelimi, MDÖ=Müslüman Dindarlık Ölçeği, AD= Algılanan dindarlık, DiÖ= Düşünme İhtiyacı Ölçeği, Rotter KOÖ= Rotter Denetim Odağı Ölçeği

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

DDY ile DİÖ puanları arasında pozitif bağıntı bulunmuştur. İDY ve MDÖ puanları ile sosyal beğenirlik arasında pozitif bağıntılar elde edilmiştir. KOÖ puanları ile hem dini yönelim hem de dindarlık ölçümleri arasında ilişki bulunmamıştır.

TARTIŞMA

Bu çalışmada genel olarak birinci çalışmanın bulgularını teyit eden bulguların yanı sıra farklılaşan sonuçlar elde edilmiştir. İçten ve dıştan dini yönelim arasındaki ilişkiler ilk çalışmanın bulgularıyla tutarlıdır. Ancak bu iki yönelimin sorgulama yönelimi ile ilişkisi bakımından ilginç bir farklılık bulunmuştur. SDY, ilk çalışmada içten ve dıştan yönelim ile ilişkili bulunmazken ikinci çalışmada her iki yönelim ile negatif ilişkili bulunmuştur. Bu bulgular dini yönelimin özellikle sorgulama boyutunun daha ileri düzeyde araştırılması gerektiğini düşündürmektedir.

Birinci ve ikinci çalışmada elde edilen dini yönelim ile dindarlık ölçümleri arasındaki ilişki örüntüsü İDY ve SDY ile MDÖ ve AD puanları açısından tutarlıdır. Buna karşılık DDY puanları her iki çalışmada MDÖ puanları ile pozitif bağıntılı bulunmasına karşın AD puanları ile ilk çalışmada ilişki bulunurken ikinci çalışmada bulunmamıştır.

Dini yönelim ve dindarlık ölçümleri ile düşünme ihtiyacı ve sosyal beğenirlik arasında varlığı gösterilen ilişkiler dikkate alındığında her iki ölçeğin yapı geçerliğine destek bulunduğu söylenebilir. Düşünme ihtiyacının yargıda bulunma, tutum değişimi ve ikna konularında çok çeşitli değişkenlerle ilişkileri incelenmekle birlikte⁶⁷ dindarlık ve dini yönelim ile birlikte ele alındığı çalışma çok azdır. Dindarlık ile ilişkisinin incelendiği bir çalışmada⁶⁸ bu çalışmanın bulgularına benzer şekilde bu iki değişkenin ilişkili olmadığı bulunmuştur.

Öte yandan düşünme ihtiyacının dıştan dini yönelim ile negatif ilişkili bulunmuş olması beklenildiği yöndedir. Dıştan dini yönelim yüksek olduğunda düşünme ihtiyacı düşük düzeyde olmaktadır. Dıştan dini yönelimin dini araçsal tarzda benimseme olarak tarif edildiği düşünülürse böyle normatif bir güdülenmenin bilişsel olarak çaba sarf etmekten haz duyma ile bağdaşmayacağı tahmininde bulunmak zor olmayacaktır. Bu bulgu Barrett ve arkadaşlarının⁶³ dini yönelim ile birlikte çeşitli güdülenmeleri inceledikleri çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir.

Bu çalışmada sorgulama dini yönelimi düşünme ihtiyacı ile ilişkili bulunmamıştır. Alanyazında bu ilişki konusundaki bulgular birbirleriyle tutarsızdır. Bir çalışmada biliş ihtiyacının sorgulama dini yönelimiyle pozitif ilişkili ve bu yönelimi etkilediği ortaya konmasına⁶³ karşılık bir çalışmada dini tutumların bilişsel boyutu ile sorgulama dini yönelimi arasında çok güçlü olmayan bir ilişki bulunmuş⁶⁹ başka bir çalışmada⁶⁸ düşünme ihtiyacı ile sorgulama yönelimi ile bağdaşabilecek bir değişken olan dini şüphe arasında ilişki bulunmamıştır.

Dini yönelim ve dindarlık ölçümlerinin sosyal beğenirlikle ilişkileri incelendiğinde İDY ve MDÖ puanlarıyla pozitif ilişki gösterdiği dikkati çekmektedir. Bu konuda yapılmış bir çalışmada sosyal beğenirlik (Marlowe-Crown Ölçeği) dıştan dini yönelim ile ilişkili bulunurken, sorgulama yönelimi ile ilişkili bulunmamıştır.⁷⁰ Bu çalışmada İDY ile pozitif ilişki bulunması toplumsal normların dini araçsal olarak görmekten çok içten yönelmeye teşvik etmesi ile ilişkili olabilir.

Dini yönelim ve dindarlık ölçümleri beklentilerden farklı olarak kontrol odağı ile ilişkili bulunmamıştır. İçten dini yönelim ile içten kontrol odağına sahip olma konusundaki çalışmaları kapsayan bir meta analiz çalışması 37 çalışmada elde edilen ortalama etki büyüklüğünün pozitif yönde olmasına karşın küçük olduğunu göstermiştir.⁷¹ Bu çalışmada elde edilen bulgular, dini güdülenmeler ve bu alandaki kendilik değerlendirmelerinin daha farklı değişkenlerden etkilendiğini gösteren bir sonuç olarak kabul edilebilir.

Test-Tekrar Test Güvenirliği

Çalışmanın bu bölümü DYÖ'nün test-tekrar test güvenirliliğini incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu bölümde, 78 (23 erkek ve 55 kadın) psikoloji birinci sınıf öğrencisi gönüllü katılımcıya sadece sosyo-demografik sorular ve DYÖ'nden oluşan soru formu uygulanmıştır. Katılımcılardan soru formuna kendilerine özgü rumuz yazmaları istenilerek tekrar uygulamadan sonra soru formları rumuza göre eşleştirilmiştir. İkinci ölçüm 21 gün sonra alınmıştır. Test-tekrar test güvenirliliği için Pearson bağıntı katsayısı kullanılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda DYÖ'nün test tekrar güvenirliliği için istatistiksel bakımdan anlamlı ($p < 0,0001$) bağıntı katsayıları bulunmuştur. Bağıntı katsayıları İDY için $r = 0,84$, DDY için $r = 0,82$ ve SDY için $r = 0,71$ 'dir.

GENEL TARTIŞMA

Yapılan çalışmalarla dini yönelimi ve dindarlığı ele almak üzere geliştirilmiş olan DYÖ ve MDÖ'nin geçerli ve güvenilir ölçümler olarak kullanılabileceği ortaya konulmuştur. İçerik geçerliği bir ölçme aracının belirli bir değerlendirme amacına yönelik bir yapıyla (construct) ne kadar alakalı olduğu ve onu ne kadar temsil ettiği ve yapı geçerliği kapsamında kabul edilmektedir.⁷² Burada sunulan çalışmaların bulgularından hareketle DYÖ'nün içerik geçerliğinin desteklendiği söylenebilir. Bilindiği gibi dini yönelim uzun yıllardır içten ve dıştan kaynaklanan güdülenme olarak ele alındığı gibi sorgulama yönelimi ile birlikte üçlü modelle de incelenmektedir. Özellikle faktör analizi ve iç tutarlılık bulguları dikkate alındığında geliştirilen DYÖ ile ilgili sonuçlar üçlü modele destek sağlamıştır. Bununla birlikte SDY alt ölçeğinin iç tutarlılığının biraz düşüktür ve bu ölçeğin diğer dini yönelim tarzları ve dindarlıkla ilişkileri tutarlı değildir. Bir yapının, ne kadar iyi kavramlaştırılırsa o kadar iyi ölçülebileceği kabulünden hareketle⁷³ sorgulama tarzı dini yönelimin kavramlaştırılmasının gözden geçirilmesine ve ölçeğin psikometrik özelliklerinin geliştirilmesine ihtiyaç bulunduğu söylenebilir. SDY'nin içten ve dıştan dini yönelim ve dindarlık ölçümleriyle negatif ilişkisine dair bulgular, bunun dini bir yönelim tarzı olmaktan ziyade genel olarak dine yönelik tutum olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla gelecek çalışmalarda dini tutumlarla ilişkisinin incelenmesi önerilir.

DYÖ ve dindarlık ölçümleri ile kontrol odağı arasında ilişki bulunmaması, çalışmada kullanılan kontrol odağı ölçümünün genelliği ile ilişkili olabilir. Gelecek çalışmalarda DYÖ'nün Rotter'in² ölçeğinden daha özgül olarak dini bağlama uyarlanmış Dini Kontrol Odağı Ölçeği⁷⁴ gibi ölçeklerle ilişkileri incelenerek kıyaslamalar yapılabilir.

Geliştirilmiş olan MDÖ iç tutarlılığı ve test-tekrar test güvenirliliği yüksek, tek boyutlu ve ele alınan diğer değişkenlerle ilişkileri bakımından psikometrik yönden geçerli bir ölçektir. Bununla birlikte alanyazında mevcut olan başka dindarlık ölçekleriyle ilişkilerinin incelendiği çalışmalar yapıldığında yakınsak geçerlik yönünden de kanıtlar sağlanarak yapı geçerliği güçlendirilebilir.

Burada sunulan çalışmaların bulguları değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gereken bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Bunlardan biri çalışma verilerinin üniversite öğrencisi örneklemelerden oluşturulmuş olmasının sonuçların genellenebilirliğini kısıtlamakta oluşudur. Gelecek çalışmalarda sosyo-demografik özellikler bakımından heterojen örneklemelerle çalışılması önerilir. Öte yandan ölçülen yapıların nitel çalışmalarla araştırılması hem ölçeklerin gözden geçirilerek geliştirilmesi hem de yapı geçerliğinin ileri düzeye taşınmasına yarayabilir.

Sonuç olarak, hem DYÖ hem de MDÖ için belirli düzeyde yapı geçerliği sağlandığı söylenebilir. Ancak yapı geçerliği süregiden bir süreçtir.⁷⁵ Bu doğrultuda geliştirilmiş olan DYÖ ve MDÖ'nin ilişkili

bulunması beklenen ve beklenmeyen değişkenlerle birlikte ele alınacağı araştırmalara ihtiyaç vardır.

TEŞEKKÜR

Dini yönelim ölçeği oluşturmak üzere değerlendirme yapan B. Çelik, H. Çörekçioglu, K. Delibaş, C. Dereboy, F. Dereboy, Y. Kılıç, Y. Mumcu, M. Önal, N. Öner Koruklu, T. Saygın ve Ü. Tatlıcan'a teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

- Cacioppo JT, Petty RE, Kao CF. The efficient assessment of need for cognition. *J Pers Assess* 1984;48(3):306–307.
- Rotter JB. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychol Monogr Gen Appl* 1966;80(1):1–28.
- Kozan K. Davranış Bilimleri Araştırmalarında Sosyal Beğenirlik Boyutu ve Türkiye İçin Bir Sosyal Beğenirlik Ölçeği. *ODTÜ Geliştirme Derg* 1983;10(3):447–478.
- Cacioppo JT, Petty RE. The need for cognition. *J Pers Soc Psychol* 1982;42(1):116–131.
- World Values Survey Association. World Values Survey Wave 6 2010-2014 Official Aggregate. Poland 2012. Aggregate File Producer: Asep/JDS, Madrid SPAIN. 2012.
- Religion Monitor 2008 Europe: Overview of Religious Attitudes and Practices. 2008.
- Lambert Y. A turning point in religious evolution in Europe. *J Contemp Relig* 2004;19(1):29–45.
- Halman L, Pettersson T. A Decline of Religious Values? In: P. Ester, M. Braun & PM, editor. *Globalization, Value Change, and Generations, A Cross-National and Intergenerational Perspective*. Leiden: Brill; 2006. p. 31–60.
- Levesque RRJ. *Not by Faith Alone: Religion, Law, and Adolescence*. New York: New York University Press; 2002.
- Allport G. Religion and Prejudice. *Crane Rev* 1959;2:1–10.
- Allport GW, Ross JM. Personal religious orientation and prejudice. *J Pers Soc Psychol* 1967;5(4):432–443.
- Donahue MJ. Intrinsic and extrinsic religiousness: A review and meta-analysis. *J Pers Soc Psychol* 1985;48(2):400–419.
- Batson CD, Ventis WL. *The Religious Experience: A Social Psychological Perspective*. New York: Oxford University Press; 1982.
- Batson, C. D., Schoenrade, P., Ventis WL. Religion and the individual: A social-psychological perspective. New York: Oxford University Press; 1993.
- Batson CD, Schoenrade P, Ventis WL. Religion and the individual: A social-psychological perspective. New York: Oxford University Press; 1993.
- Hovemyr M. A Swedish Religious Orientation Scale. Report from the Department of Psychology, Nr.787. Stockholm; 1994.
- Francis LJ. Introducing the New Indices of Religious Orientation (NIRO): Conceptualization and measurement. *Ment Heal Relig Cult* 2007;10(6):585–602.
- Flere S, Edwards K, Klanjšek R. Religious orientation in three central European environments: Quest, intrinsic, and extrinsic dimensions. *Int J Psychol Relig* 2008;18(1):1–21.
- Genia V. I, E, Quest, and Fundamentalism as Predictors of Psychological and Spiritual Well-Being. *J Sci Study Relig* 1996;35(1):56–64.
- Hills P, Francis LJ, Argyle M, Jackson CJ. Primary personality trait correlates of religious practice and orientation. *Pers Individ Dif* 2004;36(1):61–73.
- Harlak H. Ergenlik döneminde değerler ve dini inançlar. In: Eskin, M., Dereboy, Ç., Harlak, H., & Dereboy F, editor. *Türkiye'de Gençlik: Ne Biliyoruz, Ne Bilmiyoruz?* Ankara: Türkiye Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Derneği Yayınları; 2012. p. 191–214.
- Hill PC, Hood RW, editors. *Measures of religiosity*. Birmingham: Religious Education Press; 1999.
- Gorsuch RL, Venable GD. Development of an "Age Universal" IE scale. *J Sci Study Relig* 1983;22(2):181–187.
- Batson CD, Schoenrade PA. Measuring Religion as Quest: 1) Validity Concerns. *J Sci Study Relig* 1991;30(4):416–429.
- Batson CD, Schoenrade PA. Measuring Religion as Quest: 2) Reliability Concerns. *J Sci Study Relig* 1991;30(4):430–447.
- Gorsuch RL, McPherson SE. Intrinsic/Extrinsic Measurement: I/E-Revised and Single-Item Scales. *J Sci Study Relig* 1989;28(3):348–354.
- Kirkpatrick LA, Hood RW. Intrinsic-extrinsic religious orientation: the boon or bane of contemporary psychology of religion? *J Sci Study Relig* 1990;29(4):442–462.
- Tiliopoulos N, Bikker AP, Coxon APM, Hawkin PK. The means and ends of religiosity: A fresh look at Gordon Allport's religious orientation dimensions. *Pers Individ Dif* 2007;42(8):1609–1620.
- Wulff D. *Psychology of religion: Classic and contemporary views*. New York: John Wiley & Sons; 1991.
- Burris CT. Curvilinearity and Religious Types: A second look at intrinsic, extrinsic, and quest relations. *Int J Psychol Relig* 1994;4(4):245–260.
- Dover H, Miner M, Dowson M. The Nature and Structure of Muslim Religious Reflection. *J Muslim Ment Health* 2007;2(2):189–210.
- Ghorbani N, Watson PJ, Ghramaleki AF, Morris RJ, Hood RW. Muslim-Christian religious orientation scales: distinctions, correlations, and cross-cultural analysis in Iran and the United States. *Int J Psychol Relig* 2002;12(2):69–91.
- Ji CHC, Ibrahim Y. Islamic doctrinal orthodoxy and religious orientations: Scale development and validation. *Int J Psychol Relig* 2007;17(3):189–208.
- Khan, A., Ghous, R. ve Malik JA. Validation of the Urdu version of religious orientation scale. *J Pakistan Psychiatr Soc* 2016;13(2):8–11.
- Cirihlioglu FG. Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kurguları ve Psikolojik İyilik Hali Arasındaki İlişkiler. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*; 2006.
- McCree DH, Wingood GM, DiClemente R, Davies S, Harrington KF. Religiosity and risky sexual behavior in african-american adolescent females. *J Adolesc Heal* 2003;33(1):2–8.
- DeJong GF, Faulkner JE, Warland RH. Dimensions of religiosity reconsidered; evidence from a cross-cultural study. *Soc Forces* 1976;54(4):866–889.
- Küçükcan T. Can religiosity be measured? Dimensions of religious commitment: Theories Revisited. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derg [Internet]*. 2000;9(1). Available from: <http://dergipark.gov.tr/uluifd/issue/13499/163161>
- Mehmedoğlu AU. Dindarlığın peşinde: Din psikolojisinde araştırma, ölçme ve yorumlama üzerine. *İslami Araştırmalar* 2006;19(3):465–478.
- El-Menouar Y. The five dimensions of muslim religiosity: results of an empirical study. *Methods, Data, Anal* 2014;8(1):53–78.
- Uysal V. İslami dindarlık ölçeği üzerine bir pilot çalışma. *İslami Araştırmalar* 1995;8(3–4):263–271.
- Cohen AB, Hall DE, Koenig HG, Meador KG. Social versus individual motivation: Implications for normative definitions of religious orientation. *Personal Soc Psychol Rev* 2005;9(1):48–61.
- Köprülü MF. İzahlar ve Düzeltilmeler. In: Barthold W, editor. *İslam Medeniyeti Tarihi*. 6.Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları; 1984. p. 238–245.
- Ocak AY. *Türkler, Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*. İstanbul: İletişim Yayınları; 2011.
- Aile Yapısı Araştırması-2006. Ankara; 2010.
- World Values Survey. *Values Change the World: World Values Survey*. World Values Surv 2008.
- Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması. Ankara; 2010.
- Harlak H, Eskin M, Demirkıran F. The development and the psychometric investigation of the Muslim Religious Orientation Scale (MROS). *Int J Psychol* 2008;43(3–4):63.
- Hills P, Francis LJ, Robbins M. The development of the Revised Religious Life Inventory (RLI-R) by exploratory and confirmatory factor analysis. *Pers Individ Dif* 2005;38(6):1389–1399.
- Maltby J, Day L. Amending a measure of the Quest religious orientation: Applicability of the scale's use among religious and non-religious persons. *Pers Individ Dif* 1998;25(3):517–522.
- Eşer H. Üniversite öğrencilerinde dini inanç ve benlik saygısı ilişkisi. *Uludağ Üniversitesi*; 2005.
- Barnes M, Doyle D, Johnson B. The formulation of a Fowler Scale: An empirical assessment among Catholics. *Rev Relig Res* 1989;30(4):412–420.

53. Ryan RM, Rigby S, King K. Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health. *J Pers Soc Psychol* 1993;65(3):586–596.
54. Field A. *Discovering Statistics Using SPSS*. Sage Publication. 2009.
55. IBM Corp. Released. *IBM SPSS Statistics for Windows, Version 19.0*. Armonk, NY: IBM Corp.; 2010.
56. Furr RM. *Scale Construction and Psychometrics for Social and Personality Psychology*. Sage. London; 2011.
57. Maltby J. The age universal i-e scale-12 and orientation toward religion: Confirmatory factor analysis. *J Psychol Interdiscip Appl* 2002;
58. Watson PJ, Ghorbani N, Davison HK, Bing MN, Hood RW, Ghramaleki AF. Negatively Reinforcing Personal Extrinsic Motivations: Religious Orientation, Inner Awareness, and Mental Health in Iran and the United States. *Int J Psychol Relig* 2002;12(4):255–276.
59. Brewczynski J, MacDonald DA. Confirmatory Factor Analysis of the Allport and Ross Religious Orientation Scale With a Polish Sample. *Int J Psychol Relig* 2006;16(1):63–76.
60. Nunnally JC, Bernstein IH. *Psychometric Theory*. McGraw-Hill, New York. 1994.
61. Cornwall M, Albrecht SL, Cunningham PH, Pitcher BL. The dimensions of religiosity: A conceptual model with an empirical test. *Rev Relig Res* 1986;27(3):226–244.
62. Crowne DP, Marlowe D. A new scale of social desirability independent of psychopathology. *J Consult Psychol* 1960;24(4):349–354.
63. Barrett DW, Patock-Peckham JA, Hutchinson GT, Nagoshi CT. Cognitive motivation and religious orientation. *Pers Individ Dif* 2005;38(2):461–474.
64. Gülgöz S, Sadowski CJ. Düşünme ihtiyacı ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikol Derg* 1995;12:3–8.
65. Demirci S. Düşünme İhtiyacı Ölçeği Psikometrik Özellikleri: Düşünme İhtiyacı, Kontrol Odağı İnancı ve Öğrenilmiş Güçlük İlişkilerinin İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; 1998.
66. Dağ İ. Rotter'in iç-dış kontrol odağı ölçeğinin (RIDKOO) üniversite öğrencileri için güvenilirliği ve geçerliği. *Psikol Derg* 1991;7(26):10–16.
67. Petty RE, Brinol P, Loersch C, McCaslin MJ. The Need for Cognition. In: Leary MR, Hoyle RH, editors. *Handbook of individual differences in social behavior*. New York: Guilford Press; 2009.
68. Gauthier KJ, Christopher AN, Walter MI, Mourad R, Marek P. Religiosity, religious doubt, and the need for cognition: Their interactive relationship with life satisfaction. *J Happiness Stud* 2006;7(2):139–154.
69. Kristensen KB, Pedersen DM, Williams RN. Profiling religious maturity: The relationship of religious attitude components to religious orientations. *J Sci Study Relig* 2001;40(1):75–86.
70. Batson CD, Naifeh SJ, Pate S. Social desirability, religious orientation, and racial prejudice. *J Sci Study Relig* 1978;17(1):31–41.
71. Coursey LE, Kenworthy JB, Jones JR. A Meta-analysis of the relationship between intrinsic religiosity and locus of control. *Arch Psychol Relig* 2013;35(3):347–368.
72. Haynes SN, Richard DCS, Kubany ES. Content validity in psychological assessment: a functional approach to concepts and methods introduction to content validity. *Psychol Assess* 1995;7(3):238–247.
73. Clark LA, Watson D. Constructing validity: Basic issues in objective scale development. *Psychol Assess* 1995;7(3):309–319.
74. Gabbard CE, Howard GS, Tageson WC. Assessing locus of control with religious populations. *J Res Pers* 1986;20(3):292–308.
75. Strauss ME, Smith GT. Construct validity: advances in theory and methodology. *Annu Rev Clin Psychol* 2009;5:1–25.